

Jerzy Jarowiecki

Powstanie i rozwój czasopism pedagogicznych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej na tle tradycji : (zarys problematyki)

Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 24/1, 91-110

1985-1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JERZY JAROWIECKI

POWSTANIE I ROZWÓJ CZASOPISM PEDAGOGICZNYCH W POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ NA TLE TRADYCJI

(Zarys problematyki)

1. Czasopiśmiennictwo pedagogiczne, stanowiąc ważne źródło informacji o różnorodnych problemach oświatowo-pedagogicznych, a także zajmując znaczne miejsce w rozwoju socjalistycznego systemu oświaty i wychowania, jak dotąd nie stało się przedmiotem szerszych zainteresowań badawczych. Stosunkowo mało uwagi poświęcali mu pedagodzy oraz historycy oświaty. Ukazało się zaledwie kilka okolicznościowych artykułów pisanych z okazji jubileuszu wybranych tytułów czasopism pedagogicznych¹, bądź też artykułów-referatów będących pokłosiem konferencji na temat roli i zadań tychże czasopism pedagogicznych², można też natrafić na kilka anonsów informujących o ukazaniu się określonego tytułu lub też zachęcających do ich prenumeraty³. Natomiast problem cza-

¹ Por. m.in. W. Wojtyński: 1) „Ruch Pedagogiczny” od swego powstania w roku 1912 do chwili obecnej, „Ruch Pedagogiczny”, 1965, nr 5/6, s. 19—35; 2) *Sześćdziesięciolecie „Ruchu Pedagogicznego”*, tamże, 1972, nr 4, s. 391—400; C. Majorek, „Wiadomości Historyczne” — przeszłość i terażniejszość, „Kwartalnik Historyczny”, 1976, nr 1.

² *Czasopiśmiennictwo pedagogiczne w Polsce Ludowej*, pod red. F. Filipowicza, Warszawa 1981; książka ta stanowi pokłosie seminarium, które odbyło się 20 XI 1978 r. w Warszawie na temat roli i zadań czasopism pedagogicznych w rozwoju socjalistycznego systemu oświaty i wychowania. Publikują w niej swe prace znani pedagodzy, m.in. Jerzy Kuberski, Czesław Kupisiewicz, Maksymilian Maciaszek, Ryszard Więckowski, Czesław Majorek, Stanisław Frycie. *Rola czasopism przedmiotowo-metodycznych w dydaktyce szkolnej*, pod red. M. Inglota, Wrocław 1978 (książka zawiera materiały z sesji naukowej, która odbyła się we Wrocławiu 26 X 1977).

³ Por. m.in.: „*Polonistyka*”, „Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy”, 1948, nr 61, s. 6; *Czasopisma pedagogiczne ZNP*, „Głos Nauczycielski”, 1949, nr 8, s. 4; *Czytajmy czasopisma pedagogiczne*, tamże, nr 11; *Czasopisma przedmiotowe PZWS pomocą w samokształceniu*, tamże, 1951, nr 5, s. 4; *Nowe numery „Szkoły Zawodowej”*, tamże, nr 26, s. 2; „*Szkoła Zawodowa*” będzie ukazywać się w nowej szacie jako dwutygodnik, tamże, nr 49, s. 2; T. Bernas, *Czasopisma przedmiotowe PZWS*, „Szkoła Zawodowa”, 1954, nr 1, s. 32; R., *Czasopisma przedmiotowe PZWS*, tamże, nr 21, s. 31; *Czytajmy czasopismo „Nowa Szkoła”*, tamże, nr 24, s. 40.

sopism pedagogicznych PRL całkiem był pomijany przez historyków prasy czy prasoznawców, którzy niepomni 130-letniej tradycji tego piśmiennictwa, liczącego ponad tysiąc tytułów, zajmując się dziejami prasy po 1945 r. najczęściej nawet nie zauważali ich istnienia⁴. Przypomnijmy, że w wydanych w 1957 r. *Materiałach do bibliografii dziennikarstwa i prasy w Polsce w latach 1944—1954* na odnotowanych ponad 10 700 artykułów i notatek zaledwie ok. 30 pozycji odnosi się do czasopism pedagogicznych⁵. Natomiast autorzy haseł w *Encyklopedii wiedzy o prasie* opracowanej w krakowskim Ośrodku Badań Prasoznawczych pominieli zupełnie definicję czasopisma pedagogicznego⁶. Wynika to zapewne z braku zainteresowań prasoznawców tym rodzajem czasopism. Być może nie uzmysłowiono sobie do niedawna, z jaką ilością tytułów tej prasy mamy do czynienia. Dzisiaj, dzięki opublikowanej w 1981 r. *Bibliografii polskich czasopism pedagogicznych (do 1979 r.)*, opracowanej przez Stefana Możdżenia i Julię Musiał, wiadomo, że ilość ich przekracza znacznie tysiąc tytułów. Autorzy bibliografii rejestrują ich 1139, ale liczba ta jest dyskusyjna, o czym dalej⁷.

Analiza ujętego przez nich materiału dostarcza ogromnej ilości ważnych informacji o początkach polskiej prasy pedagogicznej, o jej rozwoju podczas zaborów i w latach po odzyskaniu niepodległości.

Na ziemiach polskich pod zaborami do roku 1918 wydano 114 tytułów o różnej częstotliwości i czasookresie ukazywania się⁸, a działo się to w trudnych warunkach politycznych, przy dużych kłopotach finansowych wydawców, a także silnej konkurencji czasopism niemieckich i rosyjskich, popieranych przez władze szkolne. Stosunkowo dużo tytułów miało krótki żywot: 21 czasopism ukazywało się przez jeden rok,

⁴ W podstawowych pracach o prasie PRL pióra Aliny Słomkowskiej nie odnotowano ani jednego zdania na ten temat. Por. m.in. A. Słomkowska: 1) *Ze studiów nad rozwojem prasy w trzydziestoleciu PRL*, „Kultura i Społeczeństwo”, t. 19: 1975, nr 1; 2) *Etapy rozwoju prasy w trzydziestoleciu PRL*, [w:] *Społeczeństwo Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, pod red. A. Czubińskiego, Warszawa 1977, s. 195—230; 3) *Prasa w PRL. Szkice historyczne*, Warszawa 1980.

⁵ *Materiały do bibliografii dziennikarstwa i prasy w Polsce w latach 1944—1954*. Wybór, oprac. M. Bzowska, J. Krawczyńska, H. Łaniewska, H. Poznańska, pod red. J. Halperna, Warszawa 1957.

⁶ *Encyklopedia wiedzy o prasie*, pod red. J. Maślanki, Wrocław 1976.

⁷ Szerzej na ten temat pisałem w artykułach recenzyjnych na łamach „Kwartalnika Historii Prasy Polskiej” (1983, nr 3, s. 85—90), „Zeszytów Prasoznawczych” (1983, z. 3, s. 1, 3—115), „Oświata i Wychowanie” (1982, nr 17, s. 18—23).

⁸ A. Karbowski w art. *Polskie czasopiśmiennictwo pedagogiczne*, ogłoszonym na łamach miesięcznika „Wychowanie w Domu i Szkole” (1912), opisując powstanie i rozwój czasopism pedagogicznych na ziemiach polskich w okresie zaborów, odnotował zaledwie 36 tytułów. W. Goriszowski na łamach „Chowanny” (1959, z. 9/10) opublikował *Przegląd najważniejszych czasopism pedagogicznych wychodzących w Polsce do 1939 r. i od 1945 r.*, wymieniając tylko 24 tytuły ukazujące się w okresie zaborów.

7 — przez dwa lata, 11 — trzy lata, 9 — cztery lata, żywot 37 tytułów trwał dłużej niż 10 lat. Były też czasopisma ukazujące się przez kilkadziesiąt lat, począwszy od zaborów aż po rok 1939, a nawet do lat Polski Ludowej. Do nich m.in. należały: „Szkola” (Lwów 1868—1939), „Przegląd Pedagogiczny” (Warszawa 1882—1905, 1916—1939), „Muzeum” (Lwów 1885—1939), „Przegląd Oświatowy” (Poznań 1910—1939), „Ruch Pedagogiczny” (Kraków 1912—1939); Warszawa od 1946). Największe ożywienie czasopiśmiennictwa pedagogicznego występowało w Galicji; w ostatnim dziesięcioleciu przed I wojną światową wychodziło tam ponad 30 tytułów, z tego w 1914 r. — 25 tytułów.

Po odzyskaniu niepodległości nastąpił poważny rozwój czasopism pedagogicznych: od trzech tytułów w roku 1918, 47 tytułów w 1921, 116 tytułów w 1928, do 143 tytułów w 1938 (w tym 24 nowe tytuły). Łącznie w dwudziestoleciu międzywojennym wydano ok. 410 tytułów czasopism pedagogicznych⁹. Jedne z nich długo utrzymały swą obecność na rynku wydawniczym, wiele jednak ukazywało się nieregularnie i przez krótki okres, nie wnosząc większych wartości w rozwój teorii i praktyki pedagogicznej. Tylko 15 tytułów ukazywało się przez całe dwudziestolecie, ok. 60 istniało dłużej niż 10 lat; były wśród czasopism takie, które początkami swymi sięgały czasów zaborów. Najczęściej czasopisma pedagogiczne zakładane i wydawane były przez związki nauczycielskie. Szeroką i niezwykle aktywną działalność wydawniczą rozwijał Związek Nauczycielstwa Polskiego, który w różnych okresach wydawał 80 czasopism centralnych i terenowych (lokalnych)¹⁰. Głównymi ośrodkami wydawniczymi były miasta: Kraków, Warszawa, Lwów, Poznań, ale obok nich pojawiły się np. Augustów, Będzin, Biała Podlaska, Bochnia, Dąbrowa Górnicza, Grudziądz, Łuków itp. Nastąpiło to zwłaszcza po uchwale Zjazdu Delegatów ZNP w 1934 r., zalecającej wszystkim okręgom wydawanie własnych pism organizacyjnych o charakterze regionalnym. Na przełomie lat 1938/39 nakładem ZNP ukazywało się 38 tytułów czasopism. Działalność wydawniczą prowadziły też inne związki nauczycieli: Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych firmowało 20 tytułów czasopism, Stowarzyszenie Chrześcijańsko-Narodowe Nauczycielstwa Szkół Powszechnych wydawało 9 tytułów. Kilka tytułów ukazywało się z inspiracji lewicy nauczycielskiej, sympatyzującej z komunistami. Tak np. w 1921 r. Związek Zawodowy Nauczycielstwa Polskiego

⁹ W. Goriszowski w cytowanym artykule odnotował 87 tytułów, natomiast W. Czerniawski (*Wykaz polskich czasopism pedagogicznych i związkowych nauczycielskich ukazujących się w Polsce w latach 1918—1939*, [w:] *Rozwój dydaktyki polskiej 1918—1945*, Warszawa 1963) wymienił 186 tytułów.

¹⁰ Por. J. Marciniak, *Bibliografia terenowych czasopism związkowych ZPNSP i ZNP 1918—1939*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1968, nr 3, s. 395—408; T. Szczechura, *Związek Nauczycielstwa Polskiego. Zarys dziejów 1918—1939*, Warszawa 1957, s. 268—269.

Szkół Średnich wydawał „Nowe Tory”, o tendencjach radykalnych; w latach 1929—1930 ukazywał się „Biuletyn Koła Uczniów prof. Władysława Spasowskiego”; w latach 1929—1934 pismo grupy krakowskich komunistów „Zew Nauczycielski”; w latach 1935—1937 „Miesięcznik Nauczycielski”, a w 1939 r. „Biuletyn Lewicy Nauczycielskiej”.

Prasa pedagogiczna była zróżnicowana, następowała wyraźna jej specjalizacja: liczną grupę stanowiły pisma ogólnopedagogiczne poświęcone współczesnym prądom w pedagogice. Problemom pracy organizacyjno-metodycznej i wychowawczej w szkole powszechnej poświęconych było ok. 50 tytułów, w szkole średniej — 25, w szkole zawodowej — 18; dla zakładów kształcenia nauczycieli przeznaczonych było 7 tytułów. Dział oświaty pozaszkolnej dysponował 47 tytułami, szkoły specjalne — sześcioma. Poważną grupę stanowiły pisma metodyczno-przedmiotowe: było ich 64 i związane były z 13 przedmiotami ogólnokształcącymi.

Nowy etap w rozwoju czasopiśmiennictwa pedagogicznego zapoczątkował rok 1945. Procesowi tworzenia władzy ludowej, budowy nowego ustroju społeczno-ekonomicznego i tworzeniu odmiennego od przedwojennego systemu oświaty i wychowania towarzyszyło powstawanie nowych czy też wznawianie czasopism pedagogicznych ukazujących się przed 1939 r. We wspomnianej wcześniej bibliografii odnotowano blisko 600 tytułów czasopism pedagogicznych ukazujących się w latach 1945—1979. Ilość owych tytułów, jak i wcześniej wymienionych, jest dyskusyjna, co łączy się z próbami skonstruowania definicji, za pomocą której można wyodrębnić interesującą nas grupę czasopism spośród wielu innych oraz przeprowadzić ich klasyfikację.

2. Rozgraniczenie czasopism pedagogicznych od czasopism, które m.in. poruszały czy też podejmują nieraz węzłowe problemy wychowania młodzieży czy wpływu pedagogicznego szkoły na środowisko względnie kwestie oświatowe, narażało pewne trudności. Stąd też w różnych przeglądach czasopism i bibliografiach występują obok siebie czasopisma ściśle pedagogiczne, podejmujące teoretyczne i praktyczne problemy procesu kształcenia i wychowania oraz nastawione na upowszechnianie doświadczeń w zakresie określonych dyscyplin naukowych występujących w planach nauczania szkół różnych poziomów i odpowiadających im kwestiom dydaktyczno-metodycznym, a także czasopisma wydawane przez organizacje i instytucje, których działalność i wynikająca z niej tematyka mogą łączyć się z poczynaniami pedagogicznymi w określonym środowisku.

Pozwalała na to niewątpliwie definicja czasopisma pedagogicznego sformułowana przez Wincentego Okonia w *Słowniku pedagogicznym* (Warszawa 1960). Przez czasopismo pedagogiczne W. Okoń rozumie „ukazujące się regularnie wydawnictwo ciągłe, które zajmuje się sprawami oświaty i wychowania, spełniając ważną rolę w rozwijaniu nauk pedagogicznych i upowszechnianiu kultury pedagogicznej” (s. 60). Definicja

ta wyodrębniła zapewne istotne cechy czasopisma pedagogicznego, ale ich nie wyczerpała, przez co przybrała zbyt ogólny charakter.

Próby dalszej konkretyzacji definicji podjął się w 1978 r. Franciszek Filipowicz na konferencji poświęconej omówieniu roli i zadań czasopism pedagogicznych w rozwoju socjalistycznego systemu oświaty i wychowania. Wychodząc od definicji W. Okonia, pisał: „Przez czasopismo pedagogiczne rozumieć będę wydawnictwo periodyczne poświęcone w całości problematyce kształcenia i wychowania, z reguły będące organem instytucji, zrzeszeń lub organizacji pracujących programowo w dziedzinie teorii i praktyki pedagogicznej, adresowane do osób zawodowo zajmujących się działalnością dydaktyczno-wychowawczą i opiekuńczą lub też z tymi osobami współpracujących”¹¹. F. Filipowicz uwzględnił zatem, czego nie zrobił W. Okoń, kategorie nadawcy i odbiorcy, poszerzając też zakres treści czasopisma pedagogicznego. Ta definicja niewątpliwie ułatwia wyodrębnienie grupy czasopism pedagogicznych spośród kilku tysięcy tytułów prasy polskiej.

Nie do końca z tej możliwości skorzystali autorzy *Bibliografii polskich czasopism pedagogicznych* Stefan Możdżeń i Julia Musiał, stąd ta ważna skądinąd praca budzi wiele dyskusji. We wstępie do swej pracy złożyli deklarację, że „przez czasopismo pedagogiczne autorzy opracowania rozumieją wydawnictwo periodyczne poświęcone tematyce kształcenia i wychowania, szkolnictwa i zawodowym sprawom nauczycieli, adresowane do osób zajmujących się działalnością dydaktyczno-wychowawczą (nauczycieli, wychowawców, rodziców i działaczy oświatowych)”¹². Wyliminowali zatem kategorię nadawcy i w efekcie w *Bibliografii* znalazły się tytuły czasopism organizacji młodzieżowych, np. „Biuletyn Instruktorski Z[wiązku] H[arcerstwa] P[olskiego]” (pozycja 86), „Drużynowy” (poz. 257), „Drużyna. Dwutygodnik instruktorów harcerskich” (poz. 256), „Harcerska Kuźnia. Biuletyn Informacyjno-Szkoleniowy” (poz. 380), „Gromada. Miesięcznik Instruktorski Organizacji Młodzieżowej Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych” (poz. 379), „Motywy. Tygodnik Społeczno-Wychowawczy Instruktorów ZHP i Ruchu Przyjaciół Harcerstwa” (poz. 536), „Poradnik Oświatowy”. Być może autorzy kierowali się założeniem, że skoro istnieje pojęcie „pedagogika harcerska”, to instruktorskie pismo należy zaliczyć do pedagogicznych. Nie sądzę, by był to zabieg uzasadniony. A dlaczego do spisu pism pedagogicznych włączono

¹¹ F. Filipowicz: 1) *Pojęcie i klasyfikacja czasopism pedagogicznych*, [w:] *Czasopiśmiennictwo pedagogiczne w Polsce Ludowej*, s. 14–19; 2) *Etapy rozwoju czasopism pedagogicznych w Polsce Ludowej*, „Kalendarz Nauczycielski 1979/1980”, Warszawa 1979, s. 300–312; 3) *Pojęcia, klasyfikacja i etapy rozwoju czasopism pedagogicznych w Polsce Ludowej*, „Wychowanie w Przedszkolu”, 1979, nr 10, s. 476–481.

¹² S. Możdżeń, J. Musiał, *Bibliografia polskich czasopism pedagogicznych (do 1979)*, Kielce 1981.

„Poradnik Oświatowy”, organ Związku Walki Młodych wydawany podczas okupacji, to trudno zrozumieć (poz. 715). Autorzy włączyli do bibliografii czasopisma studenckie (np. „Rzeczpospolita Akademicka”, wydawana przez Związek Bratnich Pomocy Młodzieży Akademickiej, poz. 873), sportowo-turystyczne (np. „Centralny Katalog Wychowania Fizycznego i Sportu”, wyd. GKKFiT, poz. 234; „Biuletyn Informacyjny. Wychowanie Fizyczne. Sport. Wypoczynek. Turystyka” — wyd. CRZZ, poz. 71), naukowo-przyrodnicze (np. „Czasopismo Przyrodnicze. Organ Towarzystwa Przyrodniczego im. Stanisława Staszica w Łodzi”, poz. 242; „Czasopismo Przyrodnicze Ilustrowane” — organ tegoż samego Towarzystwa, poz. 243; por. też poz. 888), naukowo-matematyczne (np. „Mathesis Polska. Miesięcznik Poświęcony Naukom Ścisłym i ich Metodologii”, poz. 515).

W świetle powyższych uwag nasuwa się konieczność podjęcia próby sformułowania pełnej definicji czasopisma pedagogicznego. A zatem czasopismo pedagogiczne jest wydawnictwem periodycznym o ograniczonej częściowo aktualności i uniwersalności, poświęcone w całości problematyce oświaty i wychowania, spełniające ważną rolę w rozwijaniu nauk pedagogicznych i dydaktyk szczegółowych oraz w upowszechnianiu kultury pedagogicznej. Z reguły czasopismo pedagogiczne jest organem instytucji zrzeszeń i związków nauczycielskich, grup ludzi lub organizacji pracujących programowo w dziedzinie teorii i praktyki pedagogicznej oraz oświatowej, podejmujących problematykę zawodu nauczycielskiego. Przeznaczone jest przede wszystkim dla osób i instytucji zawodowo zajmujących się działalnością dydaktyczno-wychowawczą i opiekuńczą lub też z tymi osobami współpracujących.

Czasopisma pedagogiczne powstawały i powoływane były zatem dla zaspokojenia różnych potrzeb i zainteresowań czytelniczych określonych grup czy osób, stąd też charakteryzują się znacznym zróżnicowaniem treści, odmiennością problemów podejmowanych przez zespoły redakcyjne. W codziennej praktyce używa się wiele różnych terminów na oznaczenie tych różnic, nazw określonych grup czasopism pedagogicznych. Najczęściej używane określenia to: czasopisma ogólnopedagogiczne, przedmiotowo-metodyczne, naukowo-dydaktyczne, przedmiotowe, oświatowe, społeczno-oświatowe, specjalistyczno-pedagogiczne. W tej sytuacji istnieje potrzeba uporządkowania sprawy klasyfikacji czasopism przy wykorzystaniu dotychczasowych pomysłów w tym względzie różnych autorów (np. W. Goriszowskiego, F. Filipowicza, T. Tomaszewskiego, S. Możdżenia, E. Adamczyk)¹³.

¹³ F. Filipowicz, *Pojęcia, klasyfikacja...*; T. Tomaszewski, *O brakach naszych czasopism pedagogicznych*, „Nowa Szkoła”, 1950, nr 1/2, s. 74—85; S. Możdżeń, J. Musiał, *op. cit.*; E. Adamczyk, *Czasopisma przedmiotowo-metodyczne w latach 1927—1939*, „Wychowanie Techniczne w Szkole”, 1980, nr 4, s. 182—186.

Podstawą klasyfikacji czasopism pedagogicznych, ich typologii, stać się mogą różnorodne kryteria najczęściej stosowane dla całej prasy. Rozpocząć by zapewne można od kryterium zasięgu przestrzennego, co pozwala wyodrębnić spośród interesujących nas czasopism o zasięgu ogólnokrajowym (np. „Głos Nauczycielski”, „Oświata i Wychowanie”, „Ruch Pedagogiczny”, „Polonistyka”, „Szkoła Zawodowa”) oraz o zasięgu regionalnym (np. „Z Doświadczeń Nauczycieli Szkół Lubuskich” — Zielona Góra, „Z Doświadczeń Nauczycieli Wielkopolskich” — Poznań, „Przegląd Oświatowo-Wychowawczy” — Kraków, „Przegląd Oświatowo-Kulturalny” — Białystok), a nawet o zasięgu lokalnym (np. „Biuletyn Zakładowej Organizacji Związkowej Związku Nauczycielstwa Polskiego Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Łodzi”, „Biuletyn Pedagogiczny. Pałac Młodzieży w Warszawie”).

Mając na uwadze kryterium częstotliwości ukazywania się czasopism pedagogicznych, można stwierdzić, że w latach 1945—1980 ukazywały się, szczególnie w okresie początkowym, liczne tytuły nieregularnie. Wśród czasopism pedagogicznych występują tygodniki (np. „Głos Nauczycielski”), dwutygodnik (np. „Oświata i Wychowanie”), miesięczniki (np. „Oświata Dorosłych”, „Nowa Szkoła”, „Szkoła Zawodowa”, „Wychowanie w Przedszkolu”, „Rodzina i Szkoła”), dwumiesięczniki (np. „Biologia w Szkole”, „Geografia w Szkole”, „Nauczyciel i Wychowanie”, „Zbiorcza Szkoła Gminna”), kwartalniki (np. „Chowanna”, „Dydaktyka Szkoły Wyższej”, „Kwartalnik Pedagogiczny”, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, „Szkoła Specjalna”).

Można dokonać klasyfikacji interesujących nas czasopism stosując kryterium promotorsko-sprawcze. Głównymi wydawcami czasopism pedagogicznych są: Ministerstwo Oświaty (Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego, Ministerstwo Oświaty i Wychowania) i kuratoria okręgów szkolnych, Związek Nauczycielstwa Polskiego (zarówno Zarząd Główny, jak i zarządy okręgów), instytucje naukowe i uczelnie, instytucje i organizacje społeczne (np. Ludowy Instytut Oświaty i Kultury, Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Towarzystwo Szkoły Świeckiej), ośrodki metodyczne związane z działalnością Ministerstwa Oświaty, domami kultury, domami młodzieży.

Przed wszystkim jednak klasyfikację czasopism pedagogicznych przeprowadzić można w oparciu o kryterium zawartości treściowej i poruszanej problematyki oraz przeznaczenia dla określonej kategorii czytelników-odbiorców. Czasopisma pedagogiczne — zawierające ogólne elementy wiedzy pedagogicznej w poszczególnych jej zakresach, publikujące wyniki konkretnych doświadczeń dydaktycznych i wychowawczych, uzupełniające i pogłębiające wiedzę zawartą w podręcznikach i książkach pedagogicznych, informujące o podejmowanych aktualnie praktycznych rozwiązaniach w sferze działalności dydaktyczno-wychowawczej i polityki oświatowej — można podzielić na następujące grupy:

a) Czasopisma ogólnopedagogiczne¹⁴ — o szerokim zakresie treści dotyczących ogólnych i podstawowych zarazem problemów dotyczących pedagogiki i oświaty, takich jak: polityka oświatowa, sprawy ustroju szkolnego, działalność instytucji oświatowych i nadzoru pedagogicznego, problemy teoretyczne i praktyczne związane z procesem dydaktycznym i wychowawczym, sprawy kształcenia nauczycieli i zawodu nauczycielskiego, działalność związkowa organizacji nauczycielskich. Takimi czasopismami są np. „Głos Nauczycielski”, „Oświata i Wychowanie”, „Nauczyciel i Wychowawca”, „Nowa Szkoła”, „Ruch Pedagogiczny”, „Chocwanna”, „Kwartalnik Pedagogiczny”;

b) Czasopisma specjalistyczno-pedagogiczne¹⁵ — o zawężonym zakresie treści przeznaczonych dla niektórych tylko grup odbiorców, podejmujące problemy teorii i praktyki nauczania i wychowywania specyficzne dla poszczególnych typów szkół i środowisk oświatowo-wychowawczych czy też placówek opieki nad dziećmi i młodzieżą, występujących w obrębie określonych działów systemu oświaty i wychowania. Należą tu czasopisma poświęcone problemom wychowania przedszkolnego (np. „Wychowanie Przedszkolne”), procesowi dydaktycznemu i wychowaniu w szkołach zawodowych (np. „Szkoła Zawodowa”), szkołach specjalnych (np. „Szkoła Specjalna”), oświacie dorosłych („Oświata Dorosłych”), czasopisma poświęcone pedagogice szkoły wyższej („Szkoła Wyższa”, „Życie Szkoły Wyższej”, „Problemy Szkolnictwa i Nauk Medycznych”), przeznaczone dla komitetów rodzicielskich i rodziców („Twoje Dziecko”, „Rodzina i Szkoła”, „Problemy Rodziny”), wychowawców w domach dziecka i placówkach oświaty pozaszkolnej („Dom Dziecka”, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”);

c) Czasopisma przedmiotowo-metodyczne¹⁶ — poświęcone problemom dydaktyczno-metodycznym określonej dyscypliny naukowej występującej w planach nauczania szkoły, a także będące miejscem wymiany do-

¹⁴ Termin ten najczęściej pojawia się w pracach pedagogicznych. Przyjęli go w swej klasyfikacji F. Korniszewski (*Czasopisma pedagogiczne*, „Wychowanie”, 1970/1971, s. 237—242), *Mała encyklopedia pedagogiczna* oraz F. Filipowicz i S. Możdżeń, natomiast T. Tomaszewski tę grupę pism nazywa „pismami ogólnymi”, zaś W. Goriszowski — „ogólnymi czasopismami pedagogicznymi”.

¹⁵ Autorzy innych prac dla tej grupy czasopism stosują określenia: „pisma specjalne” (T. Tomaszewski), „czasopisma pedagogiczne specjalne” (W. Goriszowski), „czasopisma z zakresu pedagogiki szczegółowej” (F. Korniszewski). Przyjął ten termin F. Filipowicz.

¹⁶ Autorzy innych prac używają następujących terminów: T. Tomaszewski i S. Możdżeń piszą o „czasopismach przedmiotowych”, F. Korniszewski nazywa tę grupę pism „czasopismami z zakresu dydaktyki szczegółowej”, S. Dobosiewicz (*O zadaniach i osiągnięciach czasopism dydaktyczno-naukowych*, „Nowa Szkoła”, 1950, nr 3/4, s. 205—219) — „czasopismami dydaktyczno-naukowymi”, K. Wojciechowski (*Aby czasopisma pedagogiczne lepiej spełniały swoją rolę*, „Głos Nauczycielski”, 1952, nr 49, s. 2) — „czasopismami przed-

świadczeń z praktyki nauczania i wychowania. Na łamach tej grupy czasopism publikowane są także materiały naukowe związane ściśle z określonym przedmiotem nauczania. Czasopismami przedmiotowo-metodycznymi są m.in. „Chemia w Szkole”, „Geografia w Szkole”, „Wiadomości Historyczne”, „Wychowanie Muzyczne w Szkole”, „Matematyka”, „Język Rosyjski”, „Języki Obce w Szkole”;

d) Czasopisma z zakresu nauk współdziałających z pedagogiką. Chodzi tu o takie czasopisma, jak kwartalnik „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, wydawany przez ZNP, poświęcony dziejom wychowania i oświaty, historia szkolnictwa i ruchu nauczycielskiego w Polsce, oraz „Psychologia Wychowawcza”, czasopismo wydawane również przez ZNP, nawiązujące do tradycji podobnego pisma ukazującego się w dwudziestoleciu międzywojennym („Polskie Archiwum Psychologii”);

e) Czasopisma oświatowe o charakterze urzędowym. W tej grupie znajdują się wszystkie dzienniki urzędowe wydawane przez Ministerstwo Oświaty, Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego, Nauki i Techniki, Ministerstwo Oświaty i Wychowania, kuratoria okręgów szkolnych, np. „Dziennik Urzędowy Resortu Oświaty” (1944), „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty” (1945—1966), „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego” (1945—1946), „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Śląskiego” (1945—1949), „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wrocławskiego” (1945—1948), „Biuletyn Pełnomocnika Rządu do Walki z Analfabetyzmem” (1949—1952);

f) Czasopisma organizacyjno-informacyjne Związku Nauczycielstwa Polskiego, które obok problematyki ściśle związkowej podejmowały kwestie oświaty, wychowania, pedagogiki (np. „Biuletyn Pedagogiczny. Wydział Pedagogiczny Okręgu Pomorskiego ZNP”, „Biuletyn Organizacyjny Zarządu Głównego ZNP”, „Biuletyn Organizacyjny Wydziału Szkół Wyższych Zarządu Głównego ZNP”).

Kierując się jeszcze odmiennymi podstawami klasyfikacji, np. z racji spełnianych przez nie funkcji, możemy wśród czasopism pedagogicznych wyodrębnić inne grupy:

— pedagogiczne czasopisma naukowe — poświęcone upowszechnianiu i utrwalaniu oryginalnych wyników badań z dziedziny nauk pedagogicznych, psychologicznych, historii oświaty i wychowania, pedeutologii, służące też rozwojowi tych nauk. Wydawane są w zasadzie przez uczelnie, instytucje naukowe, adresowane głównie do środowisk nauko-

miotowymi”. Natomiast proponowany termin „czasopisma przedmiotowo-metodyczne” użyty został przez F. Filipowicza, E. Adamczyk (*Czasopisma przedmiotowo-metodyczne w latach 1927—1939*, „Wychowanie Techniczne w Szkole”, 1980, nr 4, s. 182—186) oraz M. Ingłota (*Sytuacja czasopism przedmiotowo-metodycznych przedmiotów humanistycznych w świetle dylematów dyscyplin macierzystych i stanu metodyki*, [w:] *Rola czasopism przedmiotowo-metodycznych w dydaktyce szkolnej*, Wrocław 1979, s. 5—14).

wych (np. „Kwartalnik Pedagogiczny” — czasopismo Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Warszawskiego; „Dydaktyka Szkoły Wyższej” — organ Instytutu Polityki Naukowej, Postępu Technicznego i Szkolnictwa Wyższego; „Przegląd Historyczno-Oświatowy” — kwartalnik ZNP; „Ruch Pedagogiczny” — dwumiesięcznik ZNP; „Psychologia Wychowawcza — dwumiesięcznik ZNP);

— pedagogiczne czasopisma fachowe — poświęcone popularyzowaniu i wdrażaniu osiągnięć naukowych do praktyki pedagogiczno-oświatowej, mające wyraźnie zawodowy charakter. Zawierają najczęściej artykuły, w tym także z doświadczeń zawodowych, przeznaczone dla określonej grupy nauczycieli i wychowawców, szkół i placówek oświatowych, czy też pracy pozaszkolnej. Czasopisma tego rodzaju mają pomagać w samokształceniu i podnoszeniu kwalifikacji zawodowych, unikają rozważań teoretycznych (np. „Matematyka”, „Polonistyka”, „Wiadomości Historyczne”, „Życie Szkoły Wyższej”, „Zbiorcza Szkoła Gminna”);

— czasopisma urzędowe, których wydawcą jest organ władzy państwowej w zakresie oświaty. Zawierają przede wszystkim przepisy i rozporządzenia o charakterze normatywnym, wytyczne i programy nauczania i wychowania, plany kształcenia, wybory lektur, podręczników, pomocy naukowych itp.

3. W badaniach nad rozwojem prasy i dziennikarstwa w Polsce Ludowej wyodrębniono do niedawna cztery podstawowe okresy, chociaż granice tych okresów wywoływały i mogą wywoływać pewne dyskusje. Skłonny jestem do przyjęcia cezur określonych przez Alinę Słomkowską¹⁷, dodając jeszcze piątą, tj. rok 1980. Na ogół etapy tego rozwoju zgodne są z cezurami przyjętymi przez badaczy dziejów najnowszych. Natomiast można by nieco inaczej wytyczyć etapy rozwoju czasopism pedagogicznych, których rozwój i powstawanie wyznaczały zazwyczaj przeprowadzone reformy szkolne, okresy nowych systemów oświaty i wychowania.

a) Pierwszy okres rozwoju czasopism pedagogicznych przypada na lata 1944—1948 i związany jest z odbudową systemu oświaty w oparciu o doświadczenia dwudziestolecia międzywojennego, ale ze zmianami przedyskutowanymi na Ogólnopolskim Zjeździe Oświatowym w Łodzi w dniach 18—22 czerwca 1945 r. Rozpoczęła się wielka kampania o demokratyzację szkolnictwa, w której ścierały się koncepcje reprezentowane przez Związek Nauczycielstwa Polskiego i władze oświatowe. Kampanii tej towarzyszyło powstawanie nowych i uruchamianie przedwojennych tytułów czasopism pedagogicznych, znanych dobrze nauczycielom. Związek Nauczycielstwa Polskiego i działająca pod jego opieką „Nasza

¹⁷ Por. A. Słomkowska: 1) *Etapy rozwoju prasy w trzydziestoleciu PRL*, s. 195—230; 2) *Ze studiów nad rozwojem prasy w trzydziestoleciu PRL*; 3) *Etapy rozwoju dziennikarstwa w Polsce Ludowej (1944—1975)*, [w:] *Prasa w PRL. Szkice historyczne*, s. 49—104.

Księgarnia” wznowili w latach 1945—1946 blisko 30 tytułów czasopism pedagogicznych, takich jak: „Głos Nauczycielski” — organ Zarządu Głównego ZNP (kolejni redaktorzy: Tomasz Szczechura, Feliks Popławski, Wojciech Pokora), „Praca Szkolna” — miesięcznik ZNP poświęcony praktyce wychowania i nauczania w szkołach ogólnokształcących i zakładach kształcenia nauczycieli (red. Władysława Hoszowska, Waclaw Wojtyński), „Ruch Pedagogiczny” — kwartalnik Wydziału Pedagogicznego ZNP, poświęcony teorii wychowania (red. Maria Grzegorzewska, Zygmunt Myślakowski), „Szkoły Wyższe” — kwartalnik Sekcji Szkół Wyższych ZNP (red. Maria Ossowska), „Szkoła Specjalna” — kwartalnik Sekcji Szkolnictwa Specjalnego ZNP, poświęcony wychowaniu i nauczaniu dzieci upośledzonych i kalekich, „Szkoła Zawodowa” — organ Sekcji Szkolnictwa Zawodowego ZNP (red. Stanisław Kwiatkowski, W. Czerwiński)¹⁸. Zaczęły się też ukazywać czasopisma regionalne ZNP, np. Wydział Pedagogiczny Okręgu Pomorskiego ZNP zaczął wydawać w 1946 r. „Życie Szkoły”, miesięcznik poświęcony organizacji wychowania (kolejni redaktorzy: Ludwik Bandura, Stanisław Nowaczyk, Jan Rychcik), „Ognisko Nauczycielskie” — organ Zarządu Okręgu ZNP w Lublinie, poświęcony sprawom społecznym, zawodowym, oświacie pozaszkolnej, teorii i praktyce pedagogicznej (red. H. Dąbrowicz), „Miesięcznik Pedagogiczny” — wydawnictwo Oddziału Grodzkiego ZNP w Łodzi (red. Komitet: Z. Batorowicz, P. Bąk, R. Ożógowski, E. Szymczykiewicz, J. Żaczek). Komentując ukazanie się dwu ostatnich periodyków pedagogicznych „na prowincji”, „Rzeczpospolita” we wrześniu 1945 r. dowodziła, iż ruch pedagogiczny na prowincji jest niezwykle ożywiony, a nauczyciele — pozbawieni prasy i fachowych książek — odczuwają głód wiedzy, którego nie są w stanie zaspokoić wydawnictwa centralne¹⁹.

W pierwszym okresie ukazywały się też czasopisma pedagogiczne wydawane przez Ministerstwo Oświaty. Były wśród nich przede wszystkim dzienniki urzędowe Ministerstwa Oświaty i kuratoriów okręgów szkolnych: białostockiego (pierwszy numer ukazał się w styczniu 1945), pomorskiego (od czerwca 1945), poznańskiego (od października 1945), śląskiego (od kwietnia 1945), wrocławskiego (od listopada 1945), gdańskiego (od grudnia 1945). W 1946 r. Ministerstwo Oświaty zaczęło wydawać miesięcznik „Dzieci i Wychowawca”, poświęcony zagadnieniom metodyki wychowania zbiorowego (red. Irena Chmieleńska), przeznaczony dla wychowawców w placówkach wychowania pozaszkolnego, koloniach i półkoloniach, oraz miesięcznik „Poradnik dla Nauczycieli Zdobywających Kwalifikacje Zawodowe Drogą Samokształcenia” (red. Zofia Jani-

¹⁸ Pismo to zalecane było szkołom specjalnym komunikatem Ministerstwa Oświaty. Por. Komunikat w sprawie czasopism nadających się do użytku w szkołach zawodowych, Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty, 1948, nr 12, poz. 409, s. 569—574.

¹⁹ St. Ż., *Nowe periodyki pedagogiczne*, „Rzeczpospolita”, nr 239 z 4 IX 1945, s. 3.

szewska), adresowany do osób, które mając przygotowanie ogólne zamierzają podjąć się pracy nauczycielskiej. Czasopisma pedagogiczne w tym okresie wydawały też inne resorty i instytucje. Tak np. Departament Oświaty Rolniczej Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych w 1946 r. zaczął wydawać „Oświatę Rolniczą”, miesięcznik poświęcony zagadnieniom szkolnictwa rolniczego; Centralny Związek Spółdzielczy R.P. w 1947 r. — „Przewodnik Wychowania Spółdzielczego w Szkole” (red. Witold Kasperski); Zarząd Główny RTPD był wydawcą miesięcznika pedagogicznego „Świetlice Dziecięce”, zawierającego materiały do pracy wychowawczej w placówkach oświaty pozaszkolnej, świetlicach, domach dziecka (red. Janina Lubieniecka).

Z pierwszym okresem rozwoju czasopism pedagogicznych związane są liczne inne tytuły: „Chowanna” — poświęcona naukowym zagadnieniom wychowania, wznowiona w 1945 r. w Katowicach jako „czasopismo poświęcone współczesnym zagadnieniom wychowania i humanistyki” Instytutu Pedagogiki; „Psychologia Wychowawcza” — organ Instytutu Pedagogicznego ZNP w Warszawie (red. Stefan Baley); „Polonista” — dwumiesięcznik poświęcony sprawom nauczania języka polskiego, wydawany przez Łódzki Oddział Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza (red. Jan Zygmunt Jakubowski).

Na łamach wymienionych czasopism pedagogicznych ukazały się liczne publikacje dotyczące problemów odbudowy szkolnictwa, jego demokratyzacji, nowych rozwiązań programowo-organizacyjnych w szkole i w całym systemie oświatowym, programów nauczania, a przede wszystkim zasad i metod nauczania. W tych pierwszych latach powojennych dominowała problematyka ogólnopedagogiczna, wywodząca się w znacznym stopniu z tradycji lat międzywojennych. Jedynie „Nowe Tory. Biuletyn Towarzystwa Pedagogicznego im. Władysława Spasowskiego”, redagowany przez Michała Szulkina (1947—1948), od razu opowiedział się za pedagogiką socjalistyczną. Niektóre czasopisma pedagogiczne dopiero w 1948 r. podejmowały zagadnienia przebudowy polskiej szkoły w nowym duchu, podporządkowując się ustaleniom Zjazdu ZNP (7—10 października 1948), opublikowanym na łamach „Głosu Nauczycielskiego”: „ZNP jest organizacją jednoczącą pracowników oświaty i wychowania, podejmuje zadania wypracowania zrębów nowoczesnej teorii pedagogicznej, opartych o marksistowsko-leninowską naukę, współpracując na tym gruncie z czynnikami politycznymi, Ministerstwem Oświaty oraz postępowymi organizacjami naukowymi i społecznymi”²⁰.

Na konferencji w sprawie czasopism pedagogicznych, zorganizowanej z inicjatywy ZNP w Ministerstwie Oświaty w dniach 24 i 25 marca 1950 r., prof. Tadeusz Tomaszewski, dyrektor Państwowego Ośrodka Prac Programowych i Badań Pedagogicznych, zawarł w swoim referacie

²⁰ „Głos Nauczycielski”, 1948, nr 17/18.

krytyczną ocenę czasopism tego okresu, dowodząc braku koncepcji ogólnej tego typu wydawnictw zarówno w poczynaniach ZG ZNP, jak i Ministerstwa Oświaty. Wiele ukazujących się w nich artykułów równie dobrze mogłoby się ukazywać w każdym z innych tytułów, bowiem nie miały one zdecydowanego profilu. Przyczyn tego stanu rzeczy dopatrywano się w tradycji, „która każe kontynuować pisma przedwojenne dlatego tylko, że istniały one przedtem”²¹.

b) Kolejny etap rozwoju czasopiśmiennictwa otwiera koniec roku 1948, co wiąże się z początkami realizacji drugiej reformy szkolnej, w wyniku której nastąpiły poważne zmiany w ustroju szkolnictwa polskiego. Zmianom strukturalnym towarzyszyło wprowadzenie nowych treści programowo-wychowawczych w pracy szkolnej, opartych na zasadach moralności socjalistycznej, ludowego patriotyzmu i internacjonalizmu, na zasadach zawartych w deklaracji PZPR uchwalonej na Kongresie Zjednoczeniowym PPR i PPS. Kształtowanie socjalistycznego oblicza szkoły polskiej, realizacja nowych treści programowych i zasad wychowania wymagały odpowiednio przygotowanych nauczycieli. Powołanie nowych czasopism pedagogicznych miało im pomóc w zorientowaniu się w tej dość złożonej sytuacji. Określając zadania tych czasopism, stwierdzono: „Czasopisma pedagogiczne powinny przede wszystkim pomagać nauczycielowi i wychowawcy w pracy pedagogicznej. Pismo pedagogiczne powinno podwyższać poziom ideowo-polityczny nauczyciela wychowawcy, wzbogacać jego wiedzę i umiejętności fachowe, informując go o tym, co się dzieje w zakresie oświaty, nauk pedagogicznych i organizacji szkolnych, wychowawczych i oświatowych, naświetlać odpowiednio i ułatwiać właściwą orientację w tych zagadnieniach [...]. Powinny nie tylko chronić jej zdobycze [pedagogiki], aby pełnić w niej również rolę twórczą [...] stawiać zagadnienia, wytykać dotychczasowe błędy w teorii i praktyce i szukać nowych rozwiązań”²².

W konsekwencji tak wzmożonych zadań podjęto cały szereg inicjatyw zmierzających do tworzenia systemu socjalistycznych czasopism pedagogicznych. Lata 1949—1956/57 stały się okresem likwidacji niektórych tytułów czasopism pedagogicznych, komasacji czasopism o zbliżonej tematyce oraz szeroko przemyślanej nowelizacji czy też modernizacji istniejących pism pod względem doboru tematyki, układu, częstotliwości ukazywania się. Nastąpił też proces centralizacji prasy pedagogicznej, w wyniku czego znacznie spadła liczba tytułów (z 74 do 42). ZNP przestaje być samodzielnym wydawcą prasy, zaś czasopisma ZNP albo przestają wychodzić, albo wydawane są wspólnie z resortem oświaty, albo też firmują je tylko Ministerstwo Oświaty lub Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego względnie Centralny Urząd Szkolnictwa Zawodowego.

²¹ Tomaszewski, *op. cit.*

²² *Tamże*, s. 74.

W 1948 r. Ministerstwo Oświaty wydaje kilka czasopism przedmiotowo-metodycznych, w specjalnym komunikacie urzędowo zalecając szkołom i nauczycielom korzystanie z nich. Czytamy w nim: „PZWS wydaje z inicjatywy i pod kontrolą Ministerstwa szereg czasopism przedmiotowych przeznaczonych dla nauczycieli szkół wszelkich typów. Do czasopism tych („Biologia w Szkole”, „Wiadomości Historyczne”, „Polonistyka”, „Polska i Świat Współczesny”, „Geografia w Szkole”, „Fizyka i Chemia”, „Z Polski i ze świata”, w przygotowaniu „Język Rosyjski”, „Język Francuski”), których zadaniem jest pomagać nauczycielom danych przedmiotów w szkołach wszystkich typów i poziomów w ich pracy zawodowej i samokształceniowej, Ministerstwo przywiązuje wielką wagę ze względu na ich znaczenie w spełnianiu jednego z pierwszoplanowych postulatów oświatowych — realizacji jedności programów nauczania”²³.

Ogłaszając ten komunikat, Ministerstwo wzywało szkoły oraz kuratoria okręgów szkolnych do prenumeraty, propagowania, a także zachęcało do wspólnej pracy przy redagowaniu „przez nadsyłanie materiałów redakcyjnych i uwag o samych czasopismach”. Zachęcając do propagowania nowych czasopism pedagogicznych, stwierdzono, że „omawiają ostatnie zdobycze nauki, rozważają problemy nauczania poszczególnych przedmiotów, poddają ocenie projekty programu, zawierają recenzje książek i czasopism, podają przegląd bibliografii przedmiotów, prowadzą dział z praktyki szkolnej”²⁴. Ponieważ nie ograniczono się do tego jednorazowego komunikatu, należy sądzić, że nowe czasopisma z trudem uzyskiwały czytelników²⁵. Z pomocą w propagowaniu nowych czasopism pospieszyła prasa codzienna. Tak np. w „Rzeczypospolitej i Dzienniku Gospodarczym” czytamy: „Ukazał się pierwszy numer czasopisma dla nauczycieli języka polskiego, zatytułowany »Polonistyka«. Czasopismo chce być pełną, rzetelną informacją i skuteczną pomocą dla wszystkich nauczycieli języka ojczystego w szkołach różnych typów”²⁶.

Na początku lat pięćdziesiątych — jak już wspomniano — zlikwidowano wiele czasopism pedagogicznych. W 1949 r. likwidacji uległy przede wszystkim dzienniki urzędowe kuratoriów. W komunikacie w tej sprawie znalazła się następująca argumentacja: „Ze względów oszczędnościowych oraz celem zracjonalizowania publikacji aktów prawnych i zarządzeń normatywnych z zakresu oświaty Ministerstwo Oświaty zarządziło pismem z 9 II 1949 NIA-1225/49 z natychmiastową mocą wstrzymanie dru-

²³ Komunikat w sprawie czasopism pedagogicznych, Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty, 1948, nr 5, poz. 96, s. 194—195.

²⁴ Nowe czasopisma dla nauczycieli, tamże, s. 208.

²⁵ Por. np. Komunikat w sprawie miesięcznika „Wychowanie Fizyczne”, tamże, nr 12, poz. 238, s. 545; Komunikat w sprawie czasopism przedmiotowych, tamże, nr 13, poz. 278, s. 597; Komunikat w sprawie prenumeraty czasopism przedmiotowych, tamże, 1949, nr 5, poz. 100, s. 102.

²⁶ „Polonistyka”, „Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy”, 1948, nr 61, s. 6.

kowania i rozsyłania dzienników urzędowych wydawanych przez kuratoria okręgów szkolnych”²⁷.

Likwidacji uległy liczne czasopisma, których wydawanie wznowiono lub rozpoczęto po 1945 r. Przestały np. ukazywać się „Ruch Pedagogiczny”, obie mutacje „Pracy Szkolnej”, „Szkoła Specjalna”, „Dzieci i Wychowawca”, „Szkoła Ekonomiczna”, „Psychologia Wychowawcza”, „Przeгляд Historyczno-Oświatowy”. Przestały się też ukazywać czasopisma o zasięgu regionalnym. Surowo oceniano poziom zamieszczanych w nich artykułów, dowodząc, że redakcje i autorzy zbyt rzadko i w stopniu niewystarczającym prowadzili krytykę „wstecznych teorii pedagogicznych, ciągle żywych w umysłach naszego nauczycielstwa, wychowanego na takich teoriach, jak personalizm, adleryzm, behawioryzm, pragmatyzm, na takich metodach, jak system daltoński czy szkoła pracy”²⁸. Stwierdzono, że słabą stroną było nasycanie pism treściami ideowo-politycznymi, posługiwanie się frazeologią marksistowską, która z jednej strony „mogła służyć jako narzędzie dywersji ideologicznej”, a z drugiej — „mogła być używana przez ludzi dobrej woli, którzy szczerze wstąpili na drogę marksizmu, zaczęli się samodzielnie posługiwać jego metodą ujmowania zjawisk, ale jeszcze nie w pełni umieją się nią posługiwać”²⁹.

Chęć przyspieszonego wyposażenia nauczycieli i pracowników oświaty w rozległą, aktualną wiedzę społeczno-ekonomiczną i polityczną zapewne wywoływała zniecierpliwienie decydentów, którzy modelując nowo kreowane czasopisma przedmiotowo-pedagogiczne i nieliczne ogólnopedagogiczne, pisali: „Nie widać w naszych pismach pedagogicznych wielkiej walki o pokój i socjalizm, która na świecie coraz bardziej przybiera na sile, nie widać naszego planu sześcioletniego [...]. Rozbudowujący się kraj woła o ciągle nowe kadry wyszkolonych pracowników; potężny ruch współzawodnictwa pracy, porywający rozmach racjonalizatorski ujawniają u ludzi nie znane dotąd źródła energii umysłowej, kształtują osobowość ludzką w skali, o jakiej nie śniło się tradycyjnej technice pedagogicznej, a nasze pisma pedagogiczne drukują artykuły o tremie nauczyciela na lekcji, o życiu w okresie feudalizmu itd.”³⁰ Nowe tendencje w tworzeniu modelowych rozwiązań czasopism ogólnopedagogicznych znalazły wyraz w powołaniu do życia w 1950 r. nowego dwumiesięcznika „Nowa Szkoła”, w miejsce zlikwidowanego związkowego „Ruchu Pedagogicznego” i ministerialnego czasopisma „Nowa Szkoła”, ukazujących się od 1945 r. Wydawcą nowego czasopisma stał się Państwowy Ośrodek Prac Programowych i Badań Pedagogicznych oraz Wydział Społeczno-

²⁷ Komunikat w sprawie likwidacji dzienników urzędowych kuratoriów i prenumeraty..., Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty, 1949, nr 5, poz. 88, s. 98.

²⁸ Tomaszewski, *op. cit.*, s. 80.

²⁹ *Tamże*, s. 81.

³⁰ *Tamże*, s. 78.

-Pedagogiczny ZNP. Od 1953 r. organ ZNP „Głos Nauczycielski” stał się organem Ministerstwa Oświaty.

Tworząc nowy system czasopism pedagogicznych, Ministerstwo Oświaty dbało o wysoki ich poziom, włączając do ich wydawania towarzystwa i instytucje naukowe, co było próbą stworzenia więzi między nauką a szkołą. Spośród 10 pierwszych czasopism metodyczno-przedmiotowych cztery wydawano przy współpracy Instytutu Badań Literackich („Polonistyka”), Polskiego Towarzystwa Historycznego („Wiadomości Historyczne”), Polskiego Towarzystwa Geograficznego („Geografia w Szkole”), Polskiego Towarzystwa Matematycznego („Matematyka”). Po dwu latach próba ta została oceniona pozytywnie przez Stanisława Dobosiewicza, ówczesnego wicedyrektora Państwowego Ośrodka Prac Programowych i Badań Pedagogicznych³¹. Najwyższe słowa uznania znalazł on dla „Polonistyki”, pisząc: „Największym osiągnięciem »Polonistyki« jest podjęcie rewizji naszego ustalonego kanonu historycznoliterackiego [...]. Podejmuje nowe próby interpretacji epoki i dzieł lub twórczości naszych pisarzy w oparciu o naukową, może jeszcze nie zawsze konsekwentnie stosowaną metodę marksistowską. I tak mamy już próby rewizji oceny tradycyjnej wieku XVII przez Budzyka, romantyzmu przez Kubackiego, Żeromskiego — przez Markiewicza, Słowackiego — przez Wykę...”³²

c) Trzeci etap rozwoju czasopism pedagogicznych przypada na okres po 1956 r., kiedy w wyniku przemian politycznych nastąpiła aktywizacja społeczeństwa oraz ożywienie we wszystkich dziedzinach życia, w tym także na rynku prasowym. Wznowiono wydawanie wielu czasopism pedagogicznych, nawiązując do tradycji wydawniczej, powstały nowe tytuły pism niezbędnych w pracy pedagogicznej szkoły. W poprzednim bowiem okresie np. problematyce wychowawczej poświęcone były tylko trzy tytuły: „Wychowanie w Przedszkolu”, „Szkoła i Dom”, „Dzieci i Wychowanie”. Własnych pism pozbawione były także dziedziny oświaty takie, jak oświata dorosłych, szkoły specjalne, zakłady kształcenia nauczycieli oraz niektóre metodyki nauczania.

W wyniku uchwał podjętych 17 listopada 1956 r. przez Plenum ZG ZNP nastąpiło wiele zmian w działalności wydawniczej na interesującym nas polu. ZNP podjął na nowo współpracę z „Naszą Księgarnią” i innymi instytucjami wydawniczymi i doprowadził do wznowienia takich czasopism, jak: „Ruch Pedagogiczny”, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, „Biuletyn Rejonowych Konferencji Pedagogicznych ZNP”, przekształcony później w czasopismo „Nauczyciel i Wychowanie”. Zaczęły się ukazywać „Szkoła Specjalna”, „Oświata Dorosłych”, pojawiły się nowe czasopisma przedmiotowo-metodyczne. Według cytowanej już bibliografii czasopism S. Możdżenia i J. Musiał w roku 1959 wychodziło w kraju blisko 120 tytułów pism pedagogicznych.

³¹ S. Dobosiewicz, *O zadaniach i osiągnięciach czasopism dydaktyczno-naukowych*, „Nowa Szkoła”, 1950, nr 3/4, s. 205—219.

³² *Tamże*, s. 210.

d) Czwarty etap rozwoju czasopism pedagogicznych przypada na lata po 1961 r., tzn. na okres kolejnej reformy szkolnej szkolnictwa podstawowego i średniego. Kierunki tej reformy zostały nakreślone w uchwale VII Plenum KC PZPR w 1961 r. i usankcjonowane ustawą o rozwoju oświaty i wychowania, podjętą przez Sejm PRL w dniu 15 lipca tegoż roku. Wspomniana reforma wprowadziła ośmioletnią jednolitą szkołę podstawową i czteroletnie liceum ogólnokształcące, zalecała wprowadzenie nowych programów w nauczaniu. Główne kierunki rozwoju czasopism pedagogicznych doprowadziły do stworzenia szerokiego systemu czasopism Ministerstwa Oświaty, wspomaganego czy też dopełnianego pismami Związku Nauczycielstwa Polskiego oraz wydawanymi przez instytucje oświatowe w terenie. Ukazywały się liczne uczelniane roczniki i zeszyty naukowe.

System ten od 1961 r. tworzyły: 1) czasopisma ogólnopedagogiczne (np. „Nowa Szkoła”, „Ruch Pedagogiczny”, „Nauczyciel i Wychowanie”), 2) czasopisma specjalistyczno-pedagogiczne (np. „Oświata Dorosłych”, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, „Szkoła Specjalna”, „Klasy Łączone”, „Życie Szkoły”), 3) czasopisma przedmiotowo-metodyczne (np. „Języki Obce w Szkole”, „Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna”, „Śpiew w Szkole”, „Matematyka”), 4) czasopisma z zakresu nauk współdziałających z pedagogiką (np. „Przegląd Historyczno-Oświatowy”).

Oprócz pism centralnych Ministerstwa Oświaty od 1961 r. zaczęły ukazywać się pisma regionalne wydawane przez kuratoria okręgów szkolnych: „Biuletyn Informacyjny” KOS w Bydgoszczy — miesięcznik poświęcony zagadnieniom zawodowym i organizacyjnym szkolnictwa, „Biuletyn” KOS w Katowicach — miesięcznik publikujący materiały z doświadczeń nauczycieli woj. katowickiego, „Chowanna” — dwumiesięcznik KOS w Katowicach poświęcony problemom wychowania, czytelnictwa itp. Regionalne czasopisma pedagogiczne firmowane też były przez zarządy okręgowe ZNP, np.: „Biuletyn Nauczyciela Opolskiego” — kwartalnik ZO ZNP w Opolu, „Biuletyn Zarządu Okręgu ZNP w Kielcach — Język Polski”, „Materiały Pomocnicze dla Rejonowych Konferencji Pedagogicznych” — biuletyn ZO ZNP w Olsztynie. Wydawcami czasopism pedagogicznych stały się również towarzystwa, np. „Wiedza Praktyczna”, poświęcona sprawom kształcenia zawodowego, postępu technicznego, była kwartalnikiem ZG Towarzystwa Krzewienia Wiedzy Praktycznej, „Wychowanie” — dwutygodnikiem Towarzystwa Szkoły Świeckiej.

Zmiany w systemie oświaty i wychowania, wprowadzanie nowych przedmiotów spowodowały zmiany w treściach i tytułach niektórych czasopism przedmiotowo-metodycznych, np. w miejsce dwumiesięcznika „Rysunek i Prace Ręczne” powołano miesięcznik „Wychowanie Techniczne w Szkole” z wkładką „Plastyka w Szkole”, tytuł dwumiesięcznika „Śpiew w Szkole” zmieniono na „Wychowanie Muzyczne w Szkole”, powołano nowy miesięcznik „Wychowanie Obywatelskie” (1969), początkowo wy-

dawany jako wkładka do dwumiesięcznika „Wiadomości Historyczne” (od 1967 r.)³³.

Łamy czasopism pedagogicznych wypełniane były cennymi materiałami metodycznymi, zapewniającymi nauczycielom pomoc we właściwej interpretacji nowych programów nauczania. Publikując przykładowe koncepcje cykli jednostek lekcyjnych, typów lekcji, propozycje różnych rozwiązań metodycznych w realizacji wybranych problemów, czasopisma skutecznie wpływały na modernizację procesu dydaktyczno-wychowawczego. W wielu artykułach eksponowano potrzebę pogłębiania socjalistycznego charakteru procesu kształcenia, dostosowania treści dydaktycznych i poczynań wychowawczych szkoły do bieżących i przyszłościowych potrzeb kraju, formułowano potrzebę stworzenia jednolitego frontu wychowania dzieci i młodzieży przez dom, szkołę, zakład pracy. Sporo miejsca zajmowała dyskusja nad nowymi założeniami programowymi i planami nauczania, zamieszczano też w czasopismach pedagogicznych materiały służące samokształceniu.

e) Na przełomie lat 1970/71 kończy się czwarty etap rozwoju czasopiśmiennictwa pedagogicznego, który wyraził się jego rozwojem i stabilizacją. Kolejny, piąty już okres rozwoju prasy pedagogicznej związany jest z rokiem 1971, z pracami inspirowanymi uchwałami VII i VIII Plenum KC PZPR oraz VI Zjazdu Partii. Łączyło się to również z utworzeniem Ministerstwa Oświaty i Wychowania, z uchwaleniem Karty Praw i Obowiązków Nauczyciela, podjęciem w kwietniu 1973 r. przez Sejm PRL uchwały „O zadaniach narodu i państwa w wychowaniu młodzieży i jej udziale w budowie socjalistycznej Polski”, podjęciem w październiku tego roku uchwały sejmowej w sprawie nowego systemu edukacji narodowej.

Tym wszystkim wydarzeniom towarzyszyły zmiany treściowo-programowe czasopism pedagogicznych, które przedstawiły kierunki realizacji polityki oświatowej, przybliżając jej cele i treści środowisku nauczycielskiemu i społeczeństwu. Upowszechniały innowacje pedagogiczne, stanowiące efekt pracy wyróżniających się nauczycieli, a także wyniki badań prowadzonych przez rozbudowane zaplecze naukowo-badawcze resortu oświaty oraz pracowników różnych uczelni. Czasopisma popularyzowały wiele ciekawych i wartościowych opracowań pomocniczych, literaturę naukową i popularnonaukową, zamieszczały działy recenzji i informacji bibliograficznych. Na łamach czasopism dyskutowano nad nowym systemem wychowania w szkole, wprowadzaniem Kodeksu Ucznia, upowszechnianiem idei szkoły środowiskowej, nowym systemem kształcenia i doksztalcenia nauczycieli.

Celem zwiększenia oddziaływania czasopism pedagogicznych na pracę

³³ S. Dobosiewicz, *Wychowanie obywatelskie w nowej szkole*, „Wychowanie Obywatelskie” (wkładka), 1967, nr 1, s. 2.

i życie szkoły, nadania jednolitego kierunku tego oddziaływania, w 1974 r. Ministerstwo Oświaty i Wychowania utworzyło w obrębie nowo powstałych Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych — Zakład Czasopism Pedagogicznych, obejmujący 22 czasopisma i Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty i Wychowania³⁴. Przystosowując czasopisma pedagogiczne do nakreślonych zadań oświatowych, dokonano pewnych zmian: w miejsce dwumiesięcznika „Klasy Łączone” (red. Jan Dryjański) powołano w 1974 r. „Zbiorcą Szkołę Gminną” (red. Bogusław Cichy), zmieniono charakter zasłużonego dla oświaty „Życia Szkoły”³⁵, miesięcznika utworzonego w 1945 r. przez Wydział Pedagogiczny Okręgu Pomorskiego ZNP, stanowiącego do 1953 r. wydawnictwo ZNP, a od 1953 organ Ministerstwa Oświaty. Pismo to, redagowane przez znakomitych pedagogów: Ludwika Bandurę, później Stanisława Nowaczyka i Jana Rychcika, poświęcone organizacji wychowania i nauczania, ukierunkowane zostało w 1974 r. na teoretyczne i praktyczne problemy wychowania w szkole (red. Heliodor Muszyński). W tym też czasie do życia powołano dwutygodnik „Oświata i Wychowanie”, będący kontynuacją „Wychowania” (1958—1973), ukazujący się w czterech wersjach: A — problematyka zarządzania i organizacji, bez wkładki NURT; B — materiały przeznaczone dla słuchaczy wszystkich kierunków studiów, z wkładką NURT; C — materiały orientujące w sprawie nauczania matematyki, z wkładką matematyczną NURT; D — materiały dla słuchaczy wszystkich kierunków matematycznych, z dwiema wkładkami NURT. Pismo to, redagowane przez Wojciecha Pomykałę, odgrywa ważną rolę w procesie kształcenia i doksztalcania nauczycieli. Zadania dla tej grupy czasopism formułowali w swych wypowiedziach politycy i pedagodzy. W jednej z takich wypowiedzi, skierowanej do redakcji „Życia Szkoły”, prof. Henryk Jabłoński stwierdził, że prasa pedagogiczna winna „za swe główne zadanie uznać pomoc nauczycielowi. Z tego punktu widzenia rola czasopiśmiennictwa, którym »Życie Szkoły« się zajmuje, jest szczególnie ważna. Przez nie trafić możemy do każdego nauczyciela, nawiązać z nim kontakt, zapewnić mu stałą, a oczekiwaną przezeń informację, doradzić mu, jak rozstrzygać złożone problemy, jakie stawia przed nimi prak-

³⁴ Por. F. Filipowicz, *Zarys rozwoju polskiego czasopiśmiennictwa pedagogicznego*, [w:] *Czasopiśmiennictwo pedagogiczne w Polsce Ludowej*, s. 60.

³⁵ O znaczeniu „Życia Szkoły” pisali: F. Czerwiński: 1) „Życie Szkoły”, „Nowa Szkoła”, 1952, nr 1, s. 70—74; 2) *Dwadzieścia pięć lat „Życia Szkoły” 1946—1970*, tamże, 1971, nr 1, s. 39—64; J. Kwiatek, *Dorobek „Życia Szkoły” w zakresie problematyki wychowania*, tamże, 1956, nr 1, s. 10—15; T. Wróbel: 1) *Dorobek „Życia Szkoły” w zakresie dydaktyki i metody nauczania początkowego*, tamże, nr 2, s. 4—9; 2) „Życie Szkoły”, „Głos Nauczycielski”, 1948, nr 9, s. 135—136; K. Moroz, *Organizacja procesu wychowania i nauczania w ćwierćwieczu*, „Życie Szkoły”, 1971, nr 1, s. 39—42.

tyka szkolna”³⁶. Zdaniem zaś Zarządu Głównego ZNP, „czasopisma pedagogiczne w procesie doskonalenia pracy szkoły i samokształcenia nauczycieli spełniają wyjątkowo ważną rolę jako źródło aktualnej informacji o postępie w teorii wychowania i nauczania, o twórczych doświadczeniach praktyków”³⁷.

Niezależnie od czasopiśmiennictwa pedagogicznego resortowego nadal funkcjonowały tytuły wydawane przez Związek Nauczycielstwa Polskiego, szkoły wyższe, ośrodki metodyczne w uczelniach i placówkach pracy pozaszkolnej, organizacje społeczne.

Dokonując powyższego, dość pobieżnego przeglądu problematyki związanej z istnieniem tej ważnej grupy czasopism w Polsce Ludowej, przedstawiono tylko niektóre kwestie. Nadal główną pozostaje sprawa ustalenia ilości tytułów czasopism pedagogicznych, problemy ich typologii, analizy treściowej. Wymaga to podjęcia badań bardziej szczegółowych. Stwierdzić należy, że czasopiśmiennictwo w naszym kraju wniosło poważny wkład w wiele dziedzin życia oświatowego. Znaczny był i jest jego udział w dotychczasowym rozwoju systemu oświatowego, w jego okresowych przekształceniach.

³⁶ *Pismo ministra oświaty i szkolnictwa wyższego do zespołu i redaktora naczelnego „Życia Szkoły” z 13 XI 1970 r.*, „Życie Szkoły”, 1971, nr 1.

³⁷ *Pismo Zarządu Głównego do redaktora naczelnego „Życia Szkoły” doc. dr. Stanisława Nowaczyka z 20 XI 1970*, tamże.